

Signalement

Jan Wim Buisman (ed.). *Verlichting in Nederland 1650-1850. Vrede tussen rede en religie?* Nijmegen, Vantilt, 2013. 280 pp. ISBN 978-94-6004-150-1. €22,50.

De bundel *Verlichting in Nederland 1650-1850. Vrede tussen rede en religie?* kan gezien worden als de opvolger van het in 2007 verschenen *Een veelzijdige verstandhouding. Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* onder redactie van Ernestine van der Wall en Leo Wessels. Het boek behandelt net als zijn voorganger de relatie tussen Verlichting en religie aan de hand van op zichzelf staande artikelen die gecombineerd worden met bronteksten. De inleiding van redacteur Jan Wim Buisman, hoofddocent geschiedenis van het christendom aan de Universiteit Leiden, wordt gevolgd door een twaalfstal artikelen van (deels) verschillende auteurs.

De artikelen zijn gegroepeerd aan de hand van een aantal thema's die betrekking hebben op de relatie tussen Verlichting en religie: de rol van verlichte denkbeelden in de kerk en theologische disputen, de verhouding tussen geloof en Verlichting in debatten over maatschappelijke tolerantie en de verhouding tussen geloof en wetenschap. In de artikelen staan steeds (geschriften van) individuen en instellingen centraal die op deze terreinen een meer of minder canonieke rol speelden in de Republiek en het jonge Koninkrijk der Nederlanden.

Verlichting in Nederland is wat betreft onderwerp en vorm vooral een aanvulling op de bundel uit 2007, maar dit boek legt nog meer nadruk op de complexiteit en tijdgebondenheid van de onderzochte verhoudingen. Sommige contemporaine Nederlandse debatten over de relatie tussen Verlichting en religie passen weliswaar goed in ons huidige beeld dat de 'rationele' Verlichting tegenover 'irrationele' religie plaatst. De auteurs willen er echter voor waken om deze dichotomieën al te zeer op het verleden terug te projecteren en, zoals historici als Peter Gay en Jonathan Israel hebben gedaan, de (radicale) Verlichting als antireligieus te bestempelen. De hoofdgedachte in deze bundel is juist dat de verhouding tussen religie en Verlichting in de zeventiende en achttiende eeuw vaak helemaal niet in heldere tegenstellingen gevoerd werd. Pas in de loop van de achttiende eeuw en vooral aan het begin van de negentiende eeuw ging men religie duidelijk tegenover Verlichting plaatsen en andersom, de Verlichting als ongelovig en zelfs antireligieus. Deze bundel wil aan de hand van bekende en minder bekende figuren uit de Nederlandse Verlichting vooral een genuanceerd en gecontextualiseerd beeld schetsen van debatten die gevoerd werden op basis van begrippen, ideeën en tegenstellingen die vaak anders waren dan de onze.

Mart Rutjes